

KGB-AGENTENS GÅTFULLA RESA TILL TOPPEN

Om man ska berätta om Vladimir Putins Ryssland kan det vara bra att börja med Sergej Magnitskij. Han provocerade aldrig makten som Pussy Riot, exponerade den inte som Anna Politkovskaja. Han var en medelålders advokat som ville göra sitt jobb och aldrig sökte strålkastarljuset för egen del. Han dog i fängelse.

Där slutade historien för honom. Det var för snart tre år sedan. Den började med att William Browder kom till Ryssland för att bygga kapitalism. Hans farfar, Earl Browder, hade som ordförande i kommunistpartiet försökt bygga kommunism i USA. Sonsonen lyckades bättre: med sin entusiasm, energi och idériakedom, samt en anseelig förmögenhet, växte hans kapital från tjugofem miljoner dollar till fyra och en halv miljard på bara några år. Hans bolag Hermitage Fund köpte mindre men anseliga poster i stora bolag, kastade sig över deras räkenskaper och drog de korrupta röda direktörerna inför domstol. Browder var så framgångsrik att Kreml bjöd in honom flera gånger för att förklara hur han hade gjort. Han stödde den nye presidenten Putin, applåderade när Rysslands rikaste man Michail Chodorkovskij greps. Det visade ju att Putin menade allvar när han talade om att ta Ryssland tillbaka från oligarkerna.

Historien med Sergej Magnitskij började när William Browder en dag 2005 vägrades inträde i landet. Man hade upptäckt att ett av hans bolag betalat för lite i skatt. Kanske det; bolaget hade i alla fall betalat mer i skatt än Aeroflot. När Browder till sist begrep att allt inte var ett förargligt misstag såg han till att tömma sina ryska bolag och placera verksamheten i London. Kvar i Moskva fanns ett kontor. Där stövlade polisen in en junidag 2007, tog med datorer och dokument, fortsatte till det advokatkontor Browder anlitat och fick med sig en vagnslast dokument, också den advokat som krävt att få se husrannsaktionsordern. En domstol dömde tre av Browders bolag till böter på flera miljoner dollar utan att bolagens advokater fått veta att förhandlingar skulle äga rum.

Det var nu Sergej Magnitskij städslades tillsammans med sju andra advokater. Han upptäckte att de tre bolagen omregistrerats med nya ägare och att de nya ägarna var en morddömd sågverksägare, två dömda tjuvar. Han upptäckte att bolagen stämts

av andra bolag på sammanlagt en miljard dollar, tre olika domstolar blixtnabbt dömt dem att betala denna summa, vilket var exakt lika mycket som deras sammanlagda vinst. Eftersom bolagen nu blev av med vinsten krävde de skatten åter: 230 miljoner dollar betalades ut till de nya ägarna samma dag som skattemyndighetens beslut togs.

Sergej Magnitskij och hans kollegor drev ärendet vidare, men när William Browder fick veta att de misstänktes för brott bad han dem alla att packa och komma till London. Sergej Magnitskij tackade nej. Ett år senare var han död, 37 år gammal. Bukhinneinflammation angavs som dödsorsak.

Historien berättas i tre aktuella böcker om mannen som lyckats bli president tre gånger men få kände till innan han blev det första gången: Masha Gessens *Mannen utan ansikte* (Brombergs; översättning Nille Lindgren), Edward Lucas *Deception* (Bloomsbury) samt Angus Roxburghs *The strongman* (I.B. Tauris). (Den berättas också i Anna Arutunyans *Tsar Putin* [Ordfront; översättning Stefan Lindgren] men den boken handlar inte så mycket om Putin som om den ryska själ som hon menar att han är en avspegling utav; detta behov av en despot som ställer saker till rätta. Må så vara.) De tre är författare med stor erfarenhet av Ryssland: Gessen är rysk-amerikansk reporter i Moskva sedan många år, Lucas har bevakat Östeuropa för the Economist sedan 1986, Roxburgh varit Moskvakorrespondent för BBC bland annat, också rådgivare nära Putin. De berättar alla om ett Ryssland där tjuvarna tagit makten, och i dess ledning en hämndlysten liten man som tänker med knytnävarna. Gåtfull förefaller han knappast, däremot hans väg till toppen.

Kort bakgrund: Född 1952 i nuvarande Sankt Petersburg. Uppvuxen i en trerumslägenhet som delades med två andra familjer, gasspisen och badrummet gemensamt, med en pappa som var krigsinvalid och en mamma nära att svälta ihjäl under den tyska belägringen. Slagskämpe, därför petad ur Pionjärerna.

Universitetsstudier med medelmåttiga resultat, men den enda studenten med egen bil: föräldrarna hade vunnit den på lotteri och skänkt den till sonen. Drömde om ett jobb inom KGB när andra pojkar ville bli astronauter; blev antagen till sist, ansågs "energisk, flexibel och modig, men inte särskilt sällskaplig". Efter ettårig spionskola i Moskva till Dresden, där han till sin sorg hamnade bakom ett skrivbord, inte bakom

fiendens linjer. Och så föll muren, tillbaka till hemstaden med en tjugo år gammal tysk tvättmaskin i bakluckan, framtiden fruktansvärt oviss. Efter tre månader som biträdande rektor vid Leningrads statliga universitet, med ansvar för utländska förbindelser, mötte han stadens nyvalde fullmäktigeordförande och snart borgmästare Anatolij Sobjak, fick jobbet närmast honom. Vladimir Putins trampade inte längre vatten.

Gåttfullt är mötet mellan den väloljade juridikprofessorn och den tystlåtna KGB-officeren. Vem valde vem? Kanske valde de varandra: Putin med uppdrag att hålla koll på demokraterna och hade turen att Sobjak valde just honom när han visste att KGB ändå skulle se till att placera någon nära honom: bättre att förekomma än förekommas. Sobjak drömde om att bli landets president, Putin gjorde det knappast. Staden led nöd. Putin, med ansvar för utländska förbindelser, skulle skaffa livsmedel för pengar som inte fanns – vem ville ha rubel? – och därför såg till att handplocka några företag som exporterade råvaror – olja, timmer o.s.v. – i utbyte mot livsmedel. En senare utredning visade att några livsmedel aldrig köpts för pengarna, misstänkte att Putin stoppat provisioner för flera miljoner dollar i egen ficka, ville dra honom inför domstol. (Utredningen begravdes. Utredaren, demokratiaktivisten Martina Salye, bosatte sig på okänd ort, gav inte en intervju på tio år.)

Ändå var det som omutlig Vladimir Putin gjorde sig känd där i Sankt Petersburgs stadshus. Lojalitet är ett annat attribut, antagligen mer träffande. Han stannade kvar i kommunistpartiet ända till partiets upplösning. Han vägrade stanna kvar i stadshuset när Sobjak inte blev omvald som borgmästare. I stället kom han till Moskva, knöts till staben runt Boris Jeltsin, utnämndes snart till chef för FSB, det nya KGB, och där såg han till att styra utredningarna om korrupktion och penningtvätt bort från gamla välgörare. Ett av hans första beslut som president var att underteckna ett dekret som gav familjen Jeltsin åtalsimmunitet.

Lojalitet banade säkert vägen för honom, också handlingskraft. När han 1999 utsågs till premiärminister med siktet inställt på presidentposten var han den femte på kort tid. Ryssland hade upplevt ett decennium av frihet, men också kaos, förödmjukelse, med en president som knappast var tillräknelig längre, ett på alla sätt katastrofalt krig i Tjetjenien. För patrioten Vladimir Putin måste det ha varit hemskt. För KGB-översten Vladimir Putin fanns bara ett sätt att ta itu med saken: med

hårdhandskarna. Exakt vad som hände när Putin fick erbjudandet är oklart, bara att oligarken Boris Berezovskij – ägare av landets största mediabolag ORT, Aeroflot, ett oljebolag – framförde det. Kanske kretsen runt Jeltsin fruktade kommunisternas comeback, förstod att en man som Putin skulle kunna bringa ordning, trodde att mannen kunde styras. Berezovskij fick snart erfara en annan Putin. Undan för undan trängdes han ut från Kreml och när han svarade med att låta sin tevekanal avslöja presidentens katastrofala agerande när ubåten Kursk sjunkit i Berents hav, och vägrade att sälja sina aktier i ORT till staten, fann han det för gott att fly till Storbritannien där han numera uppbär politisk asyl.

För Putin är lagen och domstolarna underordnade den politiska viljan. Bara så kan ordning råda. I en intervju beklagade sig den nyvalde presidenten över att han i Sankt Petersburg aldrig fått kontroll över stadens privata kasinon, lagstiftningen stod i vägen, men hade han bara fått fortsätta "skulle jag ha klämt åt kasinona till slut". När han förklarade krig mot terrorismen klargjorde han, på sitt sätt, att terroristerna skulle jagas, hittas och när de hittats skulle de krossas: "Även om vi hittar dem på toaletten. Vi kommer att knäppa dem på skithuset. Slut på historien." Sex dagar efter hans tillträde kom det lagförslag som skulle ersätta de valda ledamöterna i parlamentets överhus med utsedda ledamöter. En annan nyhet var att presidenten skulle välja sju sändebud med uppgift att övervaka landets guvernörer; av de sju Putin valde var bara två civila, en av dem misstänkt KGB-agent. Ett år efter hans makttillträde kontrollerade staten de tre nationella tevekanalerna. Ryssland skulle tas tillbaka från oligarkerna: "det kommer inte att finnas kvar några oligarker av detta slag som klass". Putins uttalande, skriver Angus Roxburgh, fick många att rysa till, just så hade Stalin sagt om kulakerna, de rika bönderna, vilka skulle krossas "som klass".

Allt detta i Rysslands intresse, men också i eget. Girighet tycks tidigt prägla Vladimir Putin, har förstärkts med ökad makt. En medlem i västtyska Röda armé-fraktionen minns hur KGB-officeren Putin i Dresden liksom sina kollegor tog emot pryglar terroristerna stulit på andra sidan muren; skillnaden var att Putin aldrig frågade vad han var skyldig. Idag, när hans gamla kumpaner från KGB och Sankt Petersburg sitter som direktörer för de statliga bolag som tagit landet från oligarkerna, tycks han

göra liten skillnad på vad som är hans och vad som är kompisarnas och vad som är statens. Oligarkerna har skickats i fångläger eller jagats ut ur landet alltmedan, skriver Masha Gessen, Ryssland förvandlats till en mastodontmodell av KGB där det inte finns utrymme för dissidenter och självständiga aktörer. I Sovjetunionen tjänade den hemliga polisen staten, idag äger den staten. Medborgarnas frihet är betydligt större – man kan starta egna företag, resa utomlands – men ett samhällsklimat har skapats där advokater, journalister och andra kan dödas, i alla fall om de trotsat myndigheterna. Bara ett handfull länder i världen anses vara mer korrupta. Självs odlar han och hans kumpaner en personkult som knappast står Stalins efter. Den försagde lille grå mannen som blinkade nervöst i strålkastarskenet under sina första månader som president har blivit en man med bar bringa som far fram i snåren med geväret berett, kastar sig i strida strömmar och kommer upp ur Svarta havet med två antika urnor som arkeologerna missat. I fallet Sergej Magnitskij fanns överstelöjtnant Artyom Kuznetsov vid inrikesdepartementet med från start, också vid raiderna i juni 2007. Under året som gick mellan dem och advokatens död registrerades bilar och fastigheter till ett värde av 3 miljoner dollar på Kuznetsov, hans hustru och föräldrar.

Anders Sundelin

Svenska Dagbladet 13/9 2012